

OŞLU DİN ÂLİMİ ALİ B. OSMAN VE *BED'Ü'L-EMÂLÎ* ADLI ESERİ BAĞLAMINDA İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

Muhit Mert *

Abstract

A Muslim Theologian Ali b. Othman from Osh and His Views About the Islamic Beliefs in the Context of Bad' al-Amâlî

Treatises that concerning Muslim faith are among the important sources the history of Muslim theology (kalam).. They have been accepted as an Islamic manifesto for Muslim society. In Islamic history some treatises has been written poetically and the others prosely. This paper deal with the content of Ali b. Othman's treatise that named Bad' al-Amâlî had been written poetically. We described his thoughts about the Islamic belief and criticised his arguments partially.

Keywords: Oshi, Doctrine Pamphlet, Kirgizistan, Osh, Ahl- al-Sunnah, Mutazilite.

Giriş

Kültürel mirasın gün yüzüne çıkması ve geçmişten devralınanların çağdaş nesiller tarafından tanınması elbette milletler için önemlidir. Bunun nedeni, eğer kronolojik olarak takip etmek mümkün olursa kültürel mirasın, milletlerin geçmişteki yaşantılarını, duyuş ve düşünüş biçimlerini, çeşitli seviyedeki ilişkilerini ve zaman içinde nasıl gelişip değiştiklerini bize yansıtan bir arşiv olmasıdır. Ve de bunlar her şeyden önce bir milletin geçmişinin ne kadar eskilere dayandığını ve o milletin tarihe nasıl bir damga vurduğunu belgeler. Biz bu çalışmamızda Türk kültür ve düşünce tarihinden bir akait metnini ve onun müellifini tanıtmaya çalışacağız. Bu, Oşlu alim Siracüddin Ali b. Osman el-Oşî el-Fergânî (ö. 575/1179-80) ve onun *Bed'ü'l-Emâlî*¹ adlı manzum akait metnidir.

* Doç. Dr., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

1 Esere sadece *el-Emâlî*, beyitleri lâm harfiyle sona erdiği için *Kaside-i lamiyye* ve *Kasidetü yekülü'l-abd* isimleri de verilmektedir.

Altmış yedi beyitten oluşan bu eser², Ehl-i sünnet Matürîdî düşüncesinde önemli sayılan, bu yüzden de şöhret bulan bir metin olmuş ve asırlarca medreselerde ezberletilerek okutulmuştur.

Bugün Kırgızistan topraklarında bulunan Oş şehri Fergana vadisinde bulunmaktadır. Fergana ve Oş bölgesi Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik döneminde Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî (ö.96/715) tarafından 95/714 yılında fethedilmiştir. Fetihden sonra Fergana havzasında İslamiyet yayılmış ve bölgede kısa zamanda kırk kadar cami inşa edilmiştir.³ Ehl-i sünnet ekolüne bağlı Müslümanların inanması gereken konuların bir listesini sunan *Bed'ü'l-Emâlî* adlı eserin sahibi Ali b. Osman, Oş'un Müslümanların eline geçmesinden yaklaşık olarak 400 yıl kadar sonra doğmuş ve VI. Yüzyılda yaşamıştır. O dönem Maverâünehir bölgesi Türklerin kendi aralarındaki hakimiyet kavgalarına sahne olmaktadır. 503/1109 tarihinde Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer tarafından ele geçirilmiş olan bölge, 1137 tarihinde Kara Hitaylar tarafından alınmıştır. Fakat söz konusu coğrafyaya hakimiyet mücadelesi bitmemiş, taraflar arasında o yüz yıl boyunca devam etmiştir.⁴ Bunun yanı sıra ilmi faaliyetlerin de artmasıyla Mes'ud b. Mansur el-Oşî (ö.519), Ali b. Osman el-Oşî (ö.569/575), Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Halid el-Oşî (ö.611) gibi alimler yetişmiştir.⁵

Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Ali b. Osman'ın bu dönemde yaşadığı ve 569/1173⁶ veya 575/1180⁷ tarihinde vefat ettiği bildirilmektedir. Tarih ve biyografi/teracim kitaplarının hakkında çok fazla bilgi vermedikleri Ali b. Osman'ın, Siracüddin⁸ ve Rüknüddin⁹ lakaplarıyla anıldığını öğreniyoruz. Bunlar onun dönemindeki ilmi şöhreti dolayısıyla verilmiş isimler olup, dinin ışığı, dinin direği anlamlarına gelmektedir. Fıkhi mezhep olarak Hanefî, itikadi mezhep olarak da Matürîdîdir. Dini ilimlerden hadis, fıkıh ve kelam alanlarına dair eserler vermiştir. Bunlardan; *Gureru'l-Ahbâr*, *Nisabu'l-Ahbâr li Tezkirati'l-Ahyâr*, *Muhtelifu'r-Rivâye*, *İstiksâu'n-Nihâye*, *Sevâkıbu'l-Ahbâr*, *Yevakîtu'l-Ahbâr*, *Nuru's-Sirâc* hadis alanıyla ilgilidir. *el-Fetâvâ es-Sirâciye* ise

2 Eserin 66 veya 68 beyit olduğu da söylenir. Bk. Said Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, c. XI, s. 73.

3 W. Barthold, "Fergana" md., *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, ss. 559-561.

4 W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. H. Dursun Yıldız, İstanbul 1981, ss. 399-403.

5 Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevahiru'l-Mudîyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, tahk.: Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2.bs., Cize 1993, c. II, s. 583, c. III, s. 484, c. III, s. 48.

6 Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut, ts., c. VII, s. 148. Metin Yurdagür H.569 tarihini kasidenin yazıldığı tarih olarak belirtmektedir. Bk. Metin Yurdagür, *Bibliyografik Bir Kelam Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989, s. 45.

7 İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyyetü'l-arifin dsmau'l-müellifin âsaru'l-musannifin*, İstanbul 1951, c. I, s. 700, Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, İstanbul 1971, c. II, s. 1350.

8 Kasım b. Kutluboğa, *Tacu't-teracim fi tabakati'l-Hanefiyye*, Bağdat 1942, s. 44.

9 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunun*, İstanbul 1971, c. I, s. 526, c. II, s. 1350.

fıkıhla ilgilidir, Kelamla ilgili olan da *Kasidetü Bed'i'l-Emali*, yahut diğer adıyla *el-Kasidetü'l-Lâmiye* adlı eseridir.

Bed'ü'l-Emali adlı manzumenin, asırlardır İslam dünyasının çeşitli yerlerindeki medreselerin iptidâî kısımlarında okutulup ezberletilmesi¹⁰, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde pek çok yazmasının bulunması¹¹, üzerine pek çok şerhler yazılması¹² ve bazı dillere tercüme edilmesinden¹³ anlaşılmaktadır ki eser büyük bir ilgi görmüştür. Günümüzde ilim adamlarının çalışmalarına yeniden konu olan Oşi hakkında, Rahmetullah Hacı Damla, “Diyarımız Allameleri: Siracüddin Ali b. Osman el-Oşi”¹⁴, Durmuş Özbek, “el-Oşi ve

10 Özervarlı, “el-Emâli”, *DİA*, c. XI, s. 73.

11 Almanya, Fransa, İsveç, Mısır, Hindistan, Türkiye, İngiltere, Özbekistan, Rusya ve daha pek çok ülkenin el yazmaları arşivlerinde eserin elyazmaları ve basılı nüshaları bulunmaktadır. Bk. Brokelmann, *Erster Supplementband*, Leiden-E.J. Brill 1937, c. I, s. 764.

12 Bu eserin en eski şerhleri, Halil b. Alâ en-Neccârî (ö.632/1234)'nin *Nefisü'r-riyaz li i'dâmi'l-emrâz* (isimli kitabı ile Muhammed b. Ebu Bekir er-Razi (ö.660/1261) tarafından 751/1351 tarihinde yazılmış olan *Hidayetün min el-i'tikad* adlı eserdir. (bk. Özervarlı, “el-Emâli”, *DİA*, c. XI, s. 73). Kâtip Çelebi ve Brokelmann'ın eserle ilgili verdiği uzunca listede diğer şerhlerinden; İzzeddin İbn Cemâa'nın (ö.819/1416) *Dercü'l-meâlî fi şerhi bed'i'l-emâli* veya *Matlau'l-misal fi akaidi'l-islamiyye*, Şemseddin Muhammed b. Ahmet en-Niksarî'nin (ö.901/1495) şerhi, Ali b. Sultan el-Kari el-Herevî'nin (ö.1014/1605) *Dav'u'l-meali li bed'i'l-emâli* adlı şerhi, (Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, İstanbul 1971, II, 1350, Brokelmann, *GAL*, Leiden-E.J. Brill 1943, c. I, ss. 552-3 Brokelmann, *Erster Supplementband*, Leiden-E.J. Brill 1937, c. I, ss. 764-5), Davud-i Karsî (ö.1169/1756)'nin *Şerhu Kasideti Bed'i'l-Emâli* adlı şerhi (Lefkoşa Sultan II. Mahmud Kütüphanesi, no: 1431 ile Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi no: 3284/1'de birer nüshası bulunmaktadır) (Bk. Cemil Akpınar, “Davud-i Karsî”, *DİA*, c. XI, s. 30.), Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Rihavî'nin *Nuhbetü'l-leâlî li şerhi bed'i'l-emâli* (İstanbul 1979) adlı eseri gibi bazılarını zikredebiliriz. Eserin III. Murad dönemi âlimlerinden Muhammed b. Malkoca'ya ait Türkçe bir şerhi de bulunmaktadır. Bk. Özervarlı, “el-Emâli”, *DİA*, c. XI, s. 73.

13 Bu metin, Türkçeye ve Farsçaya da çeşitli kimseler tarafından pek çok defalar çevrilmiş olup – bunların bir kısmı şiirin vezni korunarak yapılmıştır-, Türkiye kütüphanelerinin el yazmaları arşivlerinde nüshaları mevcuttur. Bunların kayıtları için bk. Durmuş Özbek, “el-Üşi ve Kasidetü'l-Emali'si”, *Selçuk Ü. İlahiyat F. Dergisi*, Yıl: 1994, sayı: 5, ss. 277-293. Örneğin bu metnin Türkçeye bir tercümesi Sultan III. Murat'ın isteğiyle Şeyhu'l-İslam Hoca Sadeddin Efendi tarafından, manzum olarak ve de kasidenin kafiyesi, vezni muhafaza edilerek yapılmıştır ki, bu nazm, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından öncesine ilave edilen bir tanıtım yazısı ve sonuna konulan bazı açıklamalarla *AÜİFD*, Ankara 1954, c. III, ss. 1-21'de yayınlanmıştır. Ancak kaside üzerine Yüksek Lisans tezi hazırlayan Kırgızistanlı Yulduz Musahanov, çalışmasında bu manzum tercüme, Kemal Edip Kürkçüoğlu'na nispet etmektedir ki bu doğru değildir. (Bk. Yulduz Musahanov, *Oşi ve Emali Kasidesi*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 2001, s. 41). Kasidenin son bir Türkçe tercümesi Sadi Çöğenli tarafından yapılarak kısa bir mukaddime ile birlikte *EKEV Akademi Dergisi* 22. sayısında (ss. 177-184) yayınlanmıştır. Bu eser müsteşriklerce de ilgi görmüş ve P. V. Bohlen tarafından tercüme edilerek “*Carmen Arabicum Amâli Dictum*” adıyla Rogensburg'da 1825 yılında basımı yapılmıştır. Yusuf İlyas Sergis, *Mu'cemu'l-matbuati'l-arabiyye ve'l-muarrabe*, Kahire 1346/1928, c. I, s. 499, Brokelmann, *Erster Supplementband*, Leiden-E.J. Brill 1937, I, 764; Brokelmann, *GAL*, Leiden-E.J. Brill 1943, c. I, s. 552; Özervarlı, “el-Emâli”, *DİA*, c. XI, s. 73.

14 *Medresetü'l-İmam Ceridesi*, c. I, Oş 1992 (Yulduz Musahanov, *Oşi ve Emali Kasidesi*, Basılmamış

Kasidetü'l-Emali'si"¹⁵, Sönmez Kutlu, "Ali b. Osman el-Oşî"¹⁶, Yulduz Musahanov, *Oşî ve Emali Kasidesi*¹⁷, Kasım Müminov, "Türk Mütakellimi Oşî'nin Emali Adlı Eseri ve Kelamî Görüşleri"¹⁸ adlı çalışmalar yapmışlardır.

Yazar ve eseri hakkında bu bilgileri verdikten sonra şimdi de bu manzumenin içerdiği konular çerçevesinde işaret ettiği kelami problemlere ve tercih ettiği itikadî görüşlere itikadî konuların geçtiği dizelerin tercümesini vererek kısa notlar ve açıklamalar halinde temas edeceğim. Ancak beyitlerin anlamını zikrederken onun sıralamasını takip etmeyecek ve aralarında ilişki gördüğüm beyitleri bir arada zikredeceğim. Makale sınırlarını aşmamak için Oşî'nin görüşlerinin tartışmasına girmeyeceğim. Makalenin sonunda iki ek sunacağım. Bunlardan birincisi metnin Arapçası, ikincisi de Hoca Sadedin Efendinin manzum çevirisidir.

1. İtikadî Görüşleri

a. Allah

1. *Bu kıl, tevhid konusunda (sözleri) şiir (şeklinde) inci gibi dizdiği Bed'ü'l-Emali adlı eserinde der ki:*
2. *Yaratıkların ilahı Allah kadimdir ve kemal sıfatlarla muttasıftır.*
3. *O diridir ve her işi düzenleyici (Müdebbir)dir. Celal sahibidir ve varlıkları takdir eden (muqaddir)dir.*

Bu beyitler Allah hakkında en temel nitelikleri dile getirmektedir. Bu niteliklerin başında Allah'ın kadim olması gelmektedir. Kadim öncesi olmayan, öncesinde yokluk bulunmayan¹⁹, yani yaratılmış olmayan anlamına gelir. Allah'ın öncesi olmamalıdır, diğer bir ifadeyle söylersek o sonradan olan olmamalıdır. Çünkü sonradan olan tanrı/yaratıcı olamaz, yaratık olur. Tanrı yok da olamaz. Bu anlamda kıdem, bekâ yani yok olmama, sürekli var olma anlamını da içerir. Allah için en temel niteliklerden biri de diri olmaktır. Biyolojik anlamda olmasa da diri olmak faal bir tanrı anlayışının temelini oluşturmaktadır. Devam eden ifadelerde vurgulanan evrendeki işleri düzenlemek (tedbir), varlıkları, zaman, mekân, suret vb. niteliklerle takdir edip yaratmak diri olmaya bağlıdır.

Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001'den naklen).

15 *Selçuk Ü. İlahiyat F. Dergisi*, Yıl: 1994, sayı: 5.

16 *Alatoo-Oşî Jurnalı 3000*, Atayın Çıgarılışı Özel Sayısı, Bişkek 2000.

17 Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

18 Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş 1988.

19 Aliyyu'l-Kari, *ed-Dav'u'l-meâlî şerhu kasideti bed'i'l-emâlî*, s. 15; Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Rihavî, *Nuhbetü'l-leâlî li şerhi bed'i'l-emâlî*, İstanbul 1979, s. 8.

4. *Hayır ve şerri irade edendir, ama muhale rızası yoktur.*

Bu beyit insan fiilleri konusunda Mutezilî düşünceye karşı Ehl-i sünnet düşüncesini dile getirmektedir. Mutezilîler Allah'ın şerri dilemesinin söz konusu olmadığını ve sadece hayır olanı dilediğini söylerken, Ehl-i sünnet kelamcıları hayır olsun şer olsun her şey için Allah'ın dilemesinin geçerli olduğunu söylemektedirler. Bu ifade bir önceki beyitteki "her işi düzenleyicidir" cümlesini desteklemektedir. "Muhale rızası yoktur" ifadesi, muhali irade ve talep etmez anlamındadır. Ancak buradaki muhalden kasıt, varlığı aklen veya âdeten imkânsız olan değil, ahlaken kötü olandır.²⁰ Bu durumda beyitten Allah'ın kötülüğün insanda meydana gelmesini istediği, fakat insanın yapmasına razı olmadığı anlamı çıkıyor. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın küfre rızasının olmadığı açıkça belirtilir.²¹ Allah'ın hem kötülüğü isteyip hem de razı olmaması aslında bir tezat oluşturmaktadır. Allah kötülüğün olmadığı bir dünya yaratabilirdi, ancak iyiliğin bilinmesi ve insanın imtihan edilmesi amacının gerçekleşebilmesi için iyiliklerle kötülüklerin birlikte bulunması gerektiğinden Allah onu da irade etmiştir. Ayrıca Ehl-i sünnet ekolü insan fiillerini Allah'ın iradesi ile ilişkilendirdiğinden, kötülükler de otomatikman bu iradeye dahildir.

5. *Allah'ın sıfatları zatının aynı değildir, kendisinden ayrılan başka (gayr) bir şey de değildir.*

Bu beyit ilahi sıfatlar konusunda Ehl-i sünnet inancını ifade etmektedir. Beyitte geçen çözüm şekli de bu konuda yapılan itirazlara bir cevaptır. Ehl-i sünnet Allah'ın sıfatları olduğunu kabul eder. Bu beyit Allah'ın huduslar mahalli olmayacağı temel düşüncesine dayalı olarak sıfatların hâdis olmayıp kadim olması gerektiğini, kadim olduğunda ise Allah'tan başka kadimlerin varlığı kabul edilmiş olacağından Allah'ın zatından ayrı sıfatlarının varlığının kabul edilemeyeceğini söyleyen Mutezilî düşünceye²² ve ayrı olduğunu savunan İslam Filozoflarına karşı geliştirilen bir çözüm şeklidir. Beyitte geçen gayriyet, sözlük anlamındaki farklılık değil, ıstılah anlamındaki ayrılması mümkün olan şey anlamındadır.²³ Sıfatlar zattan ayrıdır diyenler, sıfatların zatla kaim oluşundan hareketle böyle söylerler. Aynıdır diyenler, sıfatların zattan ayrılmasının mümkün olmayacağından dolayı bunu söylerler. Ne aynıdır, ne de gayridir diyenler,

20 Rihavî, *age*, s. 13.

21 "Eğer inkâr ederseniz biliniz ki, Allah sizden müstağnidir ve O, kullarının inkârından hoşnut olmaz." Zümer, 39/7.

22 Rihavî, *age*, s. 14.

23 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 20.

aynı olsa zat olur, gayrı olsa terkip gerekir fikrinden hareket ederler.²⁴

Kendilerine göre bu çözüm şeklinde sıfatların varlığı kabul edilerek hiçbir işlevi olmayan âtil/işlevsiz bir tanrı anlayışı reddedilmektedir. Fakat kendilerini *Ehl'üt-Tevhid ve'l-Adl* olarak isimlendiren Mutezile sıfatları reddederken Allah'ın âtil bir zattan ibaret olduğunu söylemek istemez. Onlar Allah'ın zat olarak faal olduğunu baştan kabul ederler.²⁵

6. *Zatî ve fiilî sıfatlarının hepsi kadimdir ve yok olmaktan korunmuşlardır.*

Allah'a nispet edilen sıfatlar iki çeşittir. Bir kısmı zatındaki niteliklerden dolayı nispet edilenlerdir ki bunlara zatî sıfatlar denir. Vücut, kıdem, bekâ, vahdaniyet, muhalefetün li'l-havadis, kıyam bi nefsihi, hayat, ilim, irade, kudret, sem', basar, tekvin, kelimat zatî sıfatlardır ki bunlardan ilk altısı selbî, son sekizi subutî sıfat olarak adlandırılır. Diğer bir kısmı ise Allah'ın fiillerinden dolayı nispet edilenlerdir ki bunlara fiilî sıfatlar adı verilir. Bunlar, tahlîk ve terzîk/yaratma ve rızıklandırma, ihdâ ve idlâl/hidayet verme ve dalalette bırakma, irsal ve inzal/peygamber gönderme ve kitap indirme, imâte ve ihyâ/öldürme ve diriltme vb fiillerinden dolayı yapılan nitelemelerdir.²⁶ Bu beyit sıfatların kadimliği konusunda Ehl-i sünnet'in Matüridî ekolünün görüşünü yansıtmaktadır. Eş'arî ekolü kelamcılar zatî sıfatları kadim kabul ederken fiilî sıfatları hâdis kabul etmektedir. Matüridîler ise her iki sıfat türünü de kadim kabul ederler.²⁷

7. *Allah'ı şey olarak adlandırırız, ancak diğer şeyler gibi değildir. Zat olarak da adlandırabiliriz ancak altı yönde (n herhangi birinde) bulunmaz.*

Şey ve zat kavramları Allah için kullanılabilir mi? Kelamcılar için merak konusu olan bu soruya Ehl-i sünnet olumlu cevap vermektedir. Çünkü onlara göre şey kavramı mevcut/varlık anlamına gelmektedir.²⁸ Yalnız bu kavram diğer varlıklara da işaret ettiğinden dolayı yazar "lâ ke'l-eşyâ" diyerek Allah'ın diğer varlıklar cinsinden olmadığını da vurgulamaktadır. Zat kelimesi de hakiki varlığa delalet eden bir kavram olması dolayısıyla Allah için kullanılabilen kavramlardandır. Ancak kavram bir yönde veya bir mekânda olmayı çağırırdı-

24 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 21.

25 Nureddin es-Sabuni, *el-Bidaye fi usuli'd-din*, tahk.: Bekir Topaloğlu, s. 26; Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 22.

26 Sıfatlar ve çeşitleri hakkında geniş malumat için bk. Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya 1988, ss.181-189.

27 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 22.

28 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 23. Şey kavramı, Mutezile'den Kâ'bi'ye göre de mevcut anlamına gelir. Basralı Mutezililere göre ise malum anlamındadır. bk. Cüveynî, *eş-Şamil fi usuli'd-din*, tahk.: Helmut Klopfer, Kahire, ts., ss. 34-35.

ğından, yazar Allah hakkında bunları nefyetmektedir.

8. *Hayır ve basiret ehli olanlara göre isim müsemmadan başka bir şey değildir.*

Bu ifade Allah'ın zatı ile sıfat ve isimleri arasındaki ilişkiyi belirleme bağlamında söylenmektedir. İsimle isimlendirilen arasındaki ilişkiyi anlatan bu ifade Matürîdî görüşü belirtir. Eş'arîler ile Mutezilîler isimle isimlendirilenin ayrı şeyler olduğunu söylerler.²⁹

9. *Rabbim cevher veya cisim değildir. İçinde başka şeyleri barındıran parça veya bütün değildir.*

Bu beyit Allah'ın mahiyeti hakkında akla gelen sorulara cevaptır. Bu konuda olumlu/sübuti bir cevap vermekten ziyade olumsuz/selbi bir cevap tercih edilerek onun cevher, cisim veya parçalardan mürekkep bir varlık olmadığı söylenmektedir. Çünkü Allah'ın varlığının mahiyetini/ne olduğunu bilmek insan için mümkün değildir, ama ne olmadığına dair aklen izahta bulunmak mümkündür. Allah'ın cevher veya cisim olmaması, cevher ve cismin mekân tutması, arazlara mekân olması, dolayısıyla sonlu ve yaratılmış olmasındandır. Halbuki Allah yaratıcıdır, yaratılmış değildir.

11. *Kur'an mahluk değildir. Rabbin sözü (insan) sözünden yücedir.*

Genelde Allah'ın kelamının, özelde Kur'an'ın mahluk/yaratılmış olup olmadığı meselesi Abbasî halifesi Me'mun (H.192-218/M.813-833) döneminde ortaya çıkmış, Mutasım (H.218-227/M.833-842) ve Vâsık (H.227-232/M.842-847) dönemlerinde hararetle tartışılmış bir inanç problemidir. Selefî alimler Allah kelamının kadim olduğunu, Allah kelamı olan Kur'an'ın da kadim olduğunu söylemişlerdir. Buna karşılık Mutezile kelamcıları Kur'an'ın yaratılmış olduğunu savundular ve bunu siyasi platforma taşıyarak etki ettikleri devlet idarecilerinin desteğini arkalarına alıp kendileri gibi düşünmeyenlere de zorla kabul ettirmeye çalıştılar ki düşünce tarihimizde bu olaya *mihne* denilmektedir. Bu konuda bir çözüm üretmeye çalışan Ebu Hanife bizim okuduğumuz ve yazdığımız Kur'an'ın mahluk olduğunu, Allah'ın kendine özgü konuşmasının –ki buna kelam-ı nefsi denmektedir- kadim olduğunu söylemektedir.³⁰

12. *Arşın Rabbi, mekân tutma ve bitişme niteliği olmaksızın arşın üzerindedir.*

Allah hakkında ileri sürülen düşüncelerden biri de onun hiçbir şekilde mekân

29 Ebu'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölçük, İstanbul 1988, s. 124-127; Sabuni, *el-Bidaye*, s.24; er-Rihavî, *age*, s. 19.

30 Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 1.

tutmayacağıdır. Bunun nedeni, mekân tutanların sonlu olduğu inancıdır. Kur'an ise "Er-Rahmanü ale'l-arşistevâ" ayetinde Allah'ın arşa istiva ettiğini söyler.³¹ Kur'an'ın bu ifadesinin zahirinden anlaşılan, Allah'ın bir taht üzerine oturduğudur. Bu ise mekân tutma anlamına gelmektedir ki, Allah hakkında mümkün olmayan bir nitelime olur. Yazar Allah'ın hem mekân tutmadığını, hem de arşa istiva ettiğini söylediğine göre istiva etmeyi başka bir anlamda kullandığı ortaya çıkar. Arap dilinde istiva, mekan tutmak manasına geldiği gibi, kastetmek, yönelmek, istila etmek ve hakimiyeti altına almak manalarına da gelir.³² Dolayısıyla Allah'ın arşa istivası, oturmak değil, hakimiyeti altına almak anlamında kullanılmaktadır. Halef/sonraki kelamcılar istivayı bu şekilde tevil ederken, selef tevil etmemiş, manasını Allah'a havale etmişlerdir.³³

13. *Allah'a vechi/zatı itibariyle bir benzetme yoktur. Sen halk tabakalarını bundan korusu.*

Allah'ın nasıl bir varlık olduğu tarih boyunca insan zihnini meşgul etmiştir. Felsefi ve kelami düşünce biçimleri soyutlama yöntemiyle Allah'ın hiçbir varlığa benzemediğini (*muhâlefetün li'l-havâdis*) söylerken, ilimde derinliği olmayanlar onu kaba teşbihlerle çeşitli varlıklara benzetmişlerdir. İslam düşüncesi içinde yer alan müşebbihe ve mücessime gibi ekoller de Allah'ı insana benzetmişlerdir. Yazar teşbih/Allah'ı herhangi bir varlığa benzetme ve tecsim/Allah'ı cisimleştirme düşüncelerini nefyetmek için bu beyti dile getirmektedir. Beyitte geçen vech kelimesi lügatte yüz anlamına gelir, ama burada zat anlamında mecazi olarak kullanılmaktadır.³⁴

14. *Allah'ın üzerinden hiçbir zaman ve hiçbir hal/durum geçmez.*

15. *Allah eşten, erkek ve kız evlattan müstağnidir.*

16. *Yine Allah yardımcılardan da müstağnidir. Celal ve yüceliğin sahibi olarak, O tektir.*

Bu üç beyit Allah'la ilgili selbi nitelermeler yapmaktadır. Selbî nitelermeler, Allah, cisim değildir, cevher değildir, doğmamıştır, doğrulmamıştır, eşi, benzeri yoktur ifadelerinde olduğu gibi olumsuz cümle kalıbıyla yapılan nitelermelerdir. İşte bu beyitlerde uluhiyetin en temel şartları dile getirilmiştir. Birinci olarak Allah'ın zamana tabi olan bir varlık olmadığı dile getirilir. Zaman mekânla birlikte düşünülebileceğinden mekâna tabi olmayan varlık, zamana da tabi olmaz. İkinci olarak Allah çeşitli durumlara da tabi değildir. Çünkü durumlar sonradan ve etkin bir varlığın etkisiyle olurlar. Halbuki Allah'ın dışında etkin

31 Tâhâ, 20/5.

32 Pezdevî, *age*, ss. 42-47; Sabuni, *el-Bidaye*, s.24.

33 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 31.

34 Pezdevî, *age*, ss. 30-42.

bir varlık yoktur. Üçüncü olarak Allah insanların tabi olduğu varoluş süreçlerine de tabi değildir. Kur'an'daki ihlas suresi bunu "*lem yelid ve lem yûled/O doğurmamıştır ve doğmamıştır*"³⁵ ifadesiyle anlatır. Dördüncü olarak Allah'ın herhangi bir yardımcıya ihtiyacı yoktur. Çünkü yegane ve mutlak güç odur. Bu dört maddede sıralanan nitelemeler tanrı olmanın olmazsa olmaz şartlarıdır.

49. *Tekvin ile mükevven aynı şey değildir. Bu meseleyi de göze sürme çekmek için al.*

Tekvin, varlığa vücut vermek, mükevven de vücut bulan varlık demektir. Mutezililer ile Eş'arî tekvinle mükevvenin aynı şey olduğunu söylerler. Matürîdiler ise, bu ikisinin ayrı şeyler olduğunu görüşünü benimsemişlerdir.³⁶

50. *Her ne kadar sözümlü hoş görmeyenler olsa da şüphesiz ki haram da helal gibi rızıktır.*

Ehl-i sünnet rızık Allah'ın canlılara faydalanmak ya da gıdalanmak üzere verdiği şeyler olarak tanımlar. Buna dayanarak da helal olsun haram olsun insanların faydalandığı şeyleri rızık olarak kabul ederler. Mutezilîler ise, Allah'ın insanlara verdiği şeylerden insanların meşru dairede kazandıklarını rızık olarak niteleyip, meşru yollarla kazanılmayan haramları rızık kabul etmezler.³⁷ Ehl-i sünnet rızık gıdalanılan maddeler olarak gördüklerinden canlı, helal veya haram ne ile gıdalansa o şey onun için rızık olur diyorlar. Mutezilenin haram olanı rızık kapsamının dışında tutmasını eleştirirken de haram bir gıda maddesini yiyen kimse gıdalanmış olmaz mı sorusunu yöneltirler.³⁸

22. *Yücelik, kutsallık sahibi olan ve hidayete erdiren Allah en iyiyi yapmak zorunda değildir.*

Bu beyitte yücelik ve kutsallık sahibi olan Allah'ın insan için en iyiyi yaratmak zorunda olmadığı belirtilmektedir. Bu ifade Mutezilî düşüncedeki salah/aslah anlayışına karşı bir eleştiri taşımaktadır. Mutezilî anlayışa göre Allah insan için iyi/ en iyi olanı yapmak zorundadır. Bu onun mutlak iyi olmasının gereğidir. Burada ahlaken iyi olanlar kastedilmektedir. Mutezilî düşünceye göre ahlaken iyi ve kötü objektif bir varlığa sahiptir bu yüzden Allah insana görev yüklerken ahlaken iyi olanı yüklemelidir. Ehl-i sünnetten Eş'arîlere göre ise ahlaki iyilik ve kötülükler objektif bir varlığa sahip değildir, Allah'ın iyi dediği iyidir, kötü

35 İhlas, 112/3.

36 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 112; Rihavî, *age*, s. 107-108; Tekvin-mükevven konusunda genişçe bir tartışma için bk. Pezdevî, *age*, s. 101-110.

37 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 113; Rihavî, *age*, s. 109-110.

38 Eş'arî, *Makâlât*, s. 247; Bâkılânî, *et-Temhîd*, Beyrut 1987, ss. 328-329; Sâbûnî, *age*, s.75; Fahreddin er-Râzî, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, Beyrut 1990, c. II, ss. 30-31; Bâcûrî, *Şerhu Ceohereti't-tevhid*, Dimeşk 1972, ss. 442-443.

dediği de kötüdür. Dolayısıyla Allah'ın en iyi olanı insana yükleme gibi bir zorunluluğu olamaz.³⁹

b. Nübüvvet

23. *Peygamberleri ve melaike-i kıramı sırasıyla tasdik etmek dinen gerekli olan bir farzdır.*

Peygamberliği, peygamberleri ve meleklerin varlığını tasdik etmek de iman esaslarından diğer ikisidir. Peygamberler ve melekler ilahî dinlerde en önemli hususlardandır. Zira insanlar içinden Allah'ın vahyini alacak ve diğer insanlara açıklayacak, uygulayacak bir insan gereklidir. Bunlar da toplum içinde iyi halleriyle ün yapmış kimseler olmalıdır. Melekler de vahiy getirmekten, kevnî olayları idare etmeye kadar pek çok işleri yürüten nurani varlıklardır. Peygamberlere iman gibi meleklerle iman da İslam'ın temel inançları arasında yer almıştır.

24. *Peygamberlerin sonuncusu yüce makam ve güzelliğinin sahibi Haşimî soyundan olan Peygamberdir.*

25. *O ihtilafsız olarak peygamberlerin imamı, şüphesiz bir şekilde seçkinlerin baş tacıdır.*

26. *Onun dini kıyamete kadar her zaman kalıcıdır.*

En son peygamber Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Onun getirmiş olduğu İslamiyet de en son dindir. Bu yönüyle İslamiyet ve Hz. Peygamberin peygamberliği evrenseldir.⁴⁰

27. *Mirac konusu hak ve gerçektir. Bu konuda doğru haberler vardır.*

Mirac, Hz. Peygamber'in Allah'a yükselmesi ve onunla görüşmesi anlamına gelmektedir. Mirac iki safhada gerçekleşmiştir. Birinci safhası *isrâ* olayıdır. Yani Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesidir ki bu safha Kur'an ayetiyle sabit olup⁴¹ hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. İkinci safha ise, Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'dan göğe yükseltilmesidir ki bu hadise hadislerle sabittir. Konuyla ilgili hadisler her ne kadar mütevatir seviyesine yakın derecede meşhur hadis nevinden olsa da, konuyla ilgili ihtilaflar ve görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu yüzden *isrâ*'yı inkâr eden kâfir ve mühlid, miracı inkâr eden ise bidatçı olarak nitelenmiştir. Ayrıca bu hadiselerin nasıl meydana geldiği hususunda da ihtilaf edilmiştir. Bazı ke-

39 Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 47-48; Rihavî, *age*, ss. 46-49; Gölcük-Toprak, *age*, ss. 226-230.

40 Hz. Peygamber'in nübüvvetinin evrenselliği hakkında bk. Gölcük-Toprak, *age*, ss. 342-345.

41 "Kulunu (Hz. Peygamber kastediliyor) bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." İsrâ, 17/1.

lamcılar miracın ruhi bir olay olduğunu söylerken, bazıları da ruh-beden birlikte olduğu kanaatini taşırlar.⁴²

28. *Peygamberler kasten isyan etmekten ve peygamberlikten azledilmekten korunmuşlardır.*

Bu beyit kelimada *ismetü'l-enbiya* denilen, peygamberlerin masumiyeti konusuna işaret etmektedir. Peygamberlerin masum/korunmuş oldukları bütün Müslümanlar tarafından kabul edilmektedir. Ama konuyla ilgili ihtilaf edilen hususlar da yok değildir. Burada ihtilaf konusu olan en önemli husus peygamberlerin nelerden korunmuş olduklarıdır. Peygamberler peygamber olarak görevlendirilmeden önce de sonra da küfürden korunmuşlardır. Bu konuda icma vardır. Yine ulemanın ittifakına göre peygamberlikten sonra kasten büyük günah işlemekten de korunmuşlardır. Ama sehven günah işleyebilecekleri mümkün görülmüştür. Küçük günah sayılan şeylerden bir lokma yiyecek çalma gibi insanlar nazarında düşüklük olarak algılanan günahlardan da, ister sehven isterse kasten olsun, korunmuşlardır. Düşüklük olarak algılamaya neden olmayan küçük günahların sehven işlenmesini caiz görmüşlerdir. Hasılı ister büyük olsun isterse küçük günahların sehven işlenebileceği peygamberler hakkında caiz görülmüştür. Ancak peygamberlerin her türlü günahattan korunmuş olduğunu söyleyen alimler de vardır.⁴³

29. *Kadından, köleden ve çirkin işler işleyenlerden hiçbir peygamber gelmemiştir.*

Bu beyit de Matüridîlerle Eş'arîler arasındaki bir ihtilafa işaret etmektedir. Matüridîlere göre kadınlardan peygamber gelmesi caiz değilken, Eş'arîlere göre caizdir. Matüridîlerin bu konudaki delili, "Biz senden önce şehirlerin halklarına kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını elçi olarak göndermedik"⁴⁴ ayetidir. Hz. Musa'nın annesine "Onu emzir diye vahyettik"⁴⁵ ayetindeki vahyi ise ilham olarak yorumlamaktadırlar. Kölelerden peygamberin gelmesi ise caiz değildir. Çünkü onlar insanlar tarafından küçük görülürler. Onların bu durumu, yapacakları kutsal görevi tam olarak yapmalarının önünde bir engeldir.⁴⁶

30. *Loğman ve Zülkarneyn'in peygamberlikleri bilinmiyor. Bu konuda tartışma yapmaktan kaçın.*

Kur'an-ı Kerimde adı geçen fakat peygamber olup olmadıkları bilinemeyen

42 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 59-62; Rihavî, *age*, ss. 60-62.

43 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 64-65; Rihavî, *age*, ss. 62-64; daha geniş bilgi için bk. Pezdevî, *age*, ss. 240-248; Gölcük-Toprak, *age*, ss. 279-283.

44 Yusuf, 12/109; Nahl, 16/43; Nahl, 21/7, 25.

45 Kasas, 28/7.

46 Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 68; Rihavî, *age*, ss. 64-65.

Allah dostu bazı kimseler vardır. Bunlardan ikisi de beyitte adları geçen Lokman ve Zülkarneyn'dir. Yazar bu isimleri zikrederek bunların peygamberliği hakkında tartışma yapmanın bir yararı olmadığını söylemektedir.⁴⁷

31. *Hz. İsa gelecek ve kötülükler yapan Deccalı öldürecektir.*

İslam kültüründe kıyamete yakın bir zamanda –ki buna Kıyamet Saati veya sadece Saat denir- kıyametin kopuşuna işaret eden bazı alametler ortaya çıkacağı kabul edilir. Bunlardan iki tanesi de Deccal'ın zuhuru ve Hz. İsa'nın nüzulüdür. Deccal elindeki büyük imkânlar ve gösterdiği harikulade hallerle insanları kendine çekerek dine karşı bir tutum sergileyecek ve insanları dinlerinden edecektir. Hz. İsa ise gökten inerek Deccal'e karşı mücadele verecektir. Bu hususlar hadisle sabit olduğundan⁴⁸ dolayı ehl-i sünnet alimleri bunları inançlarımız arasında zikretmiştir.

32. *Dünyada velilerin kerametleri hakıdır, onlar fazilet sahibidir.*

33. *Keşinlikle hiçbir velî, bir nebi veya resulden üstün olamaz.*

Bu beyitler hem evliyanın kerametinin hak olduğunu , hem de onlar ne kadar keramet sahibi olsalar da peygamberler seviyesine ulaşamayacaklarını ifade etmektedir. Keramet, Allahın veli kullarının elinde âdete, evrendeki genel nizama aykırı biçimde harikulade bir olayı izhar etmesidir.⁴⁹ Mutezilîler mucizeyle karışma ihtimalinden dolayı kerametın olabileceğini kabul etmezler. Ehl-i sünnet ise, bunu Allah'ın muttaki kullarına ikramı olarak gördüklerinden ve de velinin herhangi bir peygamberlik iddiası olmaksızın vuku bulduğundan dolayı mümkün görürler.⁵⁰

c. İman

40. *Mukallidin imanını keşin delillerle muteberdir.*

Mukallidin imanının makbul olup olmadığı kelamcılar arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Mukallid başkasının görüşünü/inancını delilsiz olarak benimseyendir. Mutezilîler mukallidin imanını delile dayanmadığı için makbul saymazlar. Bunlara göre iman bir bilgi temeline dayanmalıdır. Eş'arî'nin de böyle düşündüğü rivayet edilmektedir. Matürîdî ise, mukallidin

47 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 69-70; Rihavî, *age*, ss. 66-68.

48 Konuyla ilgili hadisler için bk. Buharî, *Büyyu'*, 102; *Mezâlim*, 31; Müslim, *Fiten*, 23; Tirmizî, *Fiten*, 54.

49 Pezdevî, *age*, s. 328.

50 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 73-76; Rihavî, *age*, ss. 72-76.

imanını makbul saymakla birlikte delil arayışına girmediği için o kimseyi günahkâr sayar. Daha sonraki Matürîdîlere ve Eş'arîlere göre ise mukallidin imanı sahih kabul edilmiştir. Bunların öne sürdüğü gerekçe, halk içinde herkesin imanına akli bir temellendirilmede bulunmasının mümkün olmadığı inancıdır. Bu ancak kelam ve felsefi ilimlerle uğraşanların başarabilecekleri bir husustur. Zaten Hz. Peygamber ve sahabe-i kiram kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduklarını açıklayanların imanını muteber saymış, onlardan ayrıca imanlarını bir delile dayandırmalarını istememişlerdir.⁵¹

41. Yerdeki ve gökteki her şeyi yaratanı bilmemek, akıl sahipleri için mazeret değildir.

Mütakellimler, Allah'ı bilme konusunda cehaletin insan için özür olup olmadığı sorunu üzerine uzunca tartışmalar yapmışlardır. Bu noktada Allah'ı bilmenin aklen mi yoksa dinen mi gerekli olduğu hususu, Matürîdîlerle Eş'arîler arasında önemli bir ihtilaf konusu olmuştur. Eş'arîler insan aklının yetersizliğini esas alarak Allah'ı bilmenin dinen gerekli olduğunu söylerken Matürîdîler insan aklının bunun için yeterli olduğuna inanarak aklen bilmenin gerekli olduğunu söylerler. Yani kendisine bir peygamber tebliği ulaşmamış kimse, en azından Allah'ı bilmek zorundadır. Çünkü akli kapasitesi buna yetmektedir. O kimse Allah'ı bilme çabası içine girmezse ahirette sorumlu olur. Bu görüş Ebu Hanife'ye dayandırılmaktadır.⁵²

42. Allah'a bağlanma olmadığından, yeis halinde iman eden kimsenin imanı makbul değildir.

Eş'arîlerle Matürîdîler arasındaki diğer bir ihtilaf konusu da daha önce iman etmemiş olan bir kimsenin ölmek üzereyken (yeis hali) iman etmesinin makbul olup olmadığıdır. Eş'arîler imanı bizatihi değerli görüp bunu makbul sayarken, Matürîdîler delile dayanmadığı, imanın varoluşsal boyutu olan Allah'a bağlanma olmadığı ve belki de zoraki olduğu için bu imanın makbul olmadığına inanırlar. Matürîdîlerin Kur'an'dan delilleri, "Cezamızı gördüklerinde iman etmeleri onlara fayda vermez"⁵³, "Ne ölüm gelinceye kadar kötülük yapanların, o an geldiğinde "Şimdi tövbe ettim" diyerek tövbe etmeleri kabul olunacaktır, ne de kâfir olarak ölenlerin" ayetleridir.⁵⁴ Hadisten delilleri ise, "Can boşaza gelmedikçe Allah kulu-nun tövbesini kabul eder" hadisidir.⁵⁵ Matürîdîler birinci ayette geçen "cezamızı

51 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 89-90; Rihavî, *age*, ss. 85-88.

52 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 94-96; Rihavî, *age*, ss. 90-92.

53 Mümin, 40/85.

54 Nisa, 4/18.

55 Tirmizi, *Daavât*, 98.

gördüklerinde” cümlesini, ahiretteki cezayı görme değil, dünyadaki “ölüm *hali/sekerâtü'l-mevt’*” olarak yorumlarlar. Bu şekilde anlamlandırmanın doğru olduğu, ayetin siyakından da anlaşılmaktadır. İkinci ayetteki esas konu ise tövbedir. Matüridîler tövbeyle imanı bir tutarlar. Zira kafir olanın tövbe etmesi demek iman etmesi demektir.⁵⁶

43. *İbadetler imandan sayılmazlar ve imanın içine dahil olmazlar.*

44. *Zina, öldürme ve gasp sebebiyle kişinin küfrüne ve irtidadına hükmedilmez.*

45. *Bir kimse (iman ettikten) bir müddet sonra irtidadı kaştettiği zaman hak dinden çıkmış olur.*

46. *İnanmaksızın küfür ifade eden sözleri isteyerek söylemek, dini gaffletle reddetmek demektir.*

47. *Sarhoşluk ve hezeyan sebebiyle söylenmiş boş sözlerden dolayı kişinin küfrüne hükmedilmez.*

İman ve amel arasındaki ilişki Ehl-i sünnet ile Mutezilîler arasındaki temel ihtilaflardan biri olmuştur. Mutezilîler amelleri imanın parçası sayarlar ve dinin emrettiği amelleri işlemeyenleri ya da yasakladıklarını çiğneyenleri imandan çıkmış sayarlar. Haricîler de böyle düşünürler, ancak onlar ameldeki kusurları sebebiyle imandan çıkanın doğrudan kâfir olduğunu söylerler. Mutezilîler ise imanla küfür arasında ara bir yer (el-menziletü beyne'l-menziyeteyn) olduğu kanaatinden hareketle büyük günah işleyenlerin imandan çıktıkları, ama küfre girmedikleri kanaatindedirler. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimsenin dünyada el-menziletü beyne'l-menziyeteynde/iki yer arasında bir yerde kalacağı düşüncesini taşırlar. Ancak günahkâr kimse, dünyada imanla küfür arasında olduğu halde, eğer tövbe etmeden ölmüşse âhirette cehennemde kalacaktır.⁵⁷ Ehl-i sünnet ise, amelleri imanın parçası saymaz ve bundan dolayı da amelde kusuru olanların imandan çıkmadıklarını, kâfir olmadıklarını söylerler. Bu kimselere verilebilecek isim ancak fasık olabilir. Dinden çıkmak ancak onu kastetmekle meydana gelir. Hatta hezeyanla veya sarhoşluk sebebiyle bir kimsenin dinden çıkmasını gerektiren sözler söylemesine de itibar edilmez. İman da küfür de ancak zorlama altında olmayan serbest iradeyle yapıldığında geçerlidir.⁵⁸ Ehl-i sünnet'in bu konudaki düşünceleri Ebu Hanife'nin düşüncelerine dayanır.⁵⁹

56 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 97-98; Rihavî, *age*, s. 92-95.

57 61. beytin açıklamasıyla karşılaştırınız.

58 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 99-109; Rihavî, *age*, ss. 95-106.

59 Ebu Hanife bu düşüncüyü *el-Âlim ve'l-Müteallim* adlı eserinde delilleriyle birlikte uzun uzadıya anlatır. Bk. İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, çev.: Mustafa Öz, İstanbul 1992, ss. 11 vd.

d. Âlem

10. *Ey dayı oğlu! Parçalanma niteliği olmaksızın (bölünmez) parçanın varlığı aklen gerçektir.*

Sıfatlar konusunun arasına sıkıştırılmış görünen bu beyitte kelamcıların cüz lâ yetecezzâ veya cevher-i ferd diye tabir ettikleri atomun varlığının gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Maddenin en küçük parçası kabul edilen atom konusu Allah'ın varlığını ispat bağlamında kelamcıların gündemine girmiştir. Burada izlenen mantık silsilesi şöyledir: Allah'ın varlığını aklen bilmenin yolu, alemin sonradan olduğunu bilmekten geçer. Alemin sonradanlığını bilmek de, sınırlı olan alemin maddenin sınırlı sayıdaki en küçük parçalarından meydana geldiğini bilmeye bağlıdır. Atomun sonradanlığını bilmek ise onun arazsız var olmadığını, arazların ise sonradanlığının müşahedeye bağlı olduğunu, sonradan olan taşıyanın da sonradan olduğunu bilmekle mümkündür. Kelamcıların çoğunluğu bu kanaattedir. Mutezili ekolden Nazzam ise atomun varlığını kabul etmez. Maddenin aklen ve fiilen sonsuz bölünebileceğini söyler.⁶⁰

48. *Madum şey değildir ve görülmez. Bu hususu hilalin açıkça görüldüğü gibi açıkça anlamadım.*

Şey kavramı neyi göstermektedir? Bu konuda Mutezililerle Ehl-i sünnet arasında ihtilaf vardır. Ehl-i sünnet şey kavramını mevcut anlamında kullanırlar ve var olanlara delalet ettiğini, yokluğu ifade etmediğini söylerler. Mutezililerin bir kısmı ma'duma veya en azından varlığı mümkün olan maduma da şey demektedirler.⁶¹

59. *Dünyamız hâdistir ve heyula varlığın yokluğudur, sevinç içinde dinle.*

Bu beyit felsefenin temel meselelerinden olan maddenin sonradan mı yoksa ezeli mi olduğu hakkındadır. Bu konuda Ehl-i sünnet, maddenin sonradan/yaratılmış olduğu inancını benimsemiştir. Mutezile de bundan farklı düşünmez. Felsefi bir kavram olan heyula kavramını da varlığın kendisinden yaratıldığı şey anlamında kullanmaktadır. Elyazması metinlerde 59. beyit olarak geçen bu beyit aslında ahiretle ilgili konuların arasında iğreti durmaktadır. Bu yüzden olacak ki Rihâvî bu beyti 51. beyit olarak şerh etmiştir.⁶² Daha da isabetlisi bu beytin yaratmadan bahseden 49. beyitten sonra 50. beyit olarak gelmesi idi.

60 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1986, c. 1, s. 55.

61 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss.110-111; Rihavî, *age*, ss. 106-107.

62 Rihavî, *age*, ss. 110-112.

e. Meâd

17. *Yaratıkları kâhiren öldürür, sonra diriltir ve işlediklerine göre cezalandırır.*
 18. *Hayır ehli için cennetler ve nimetler, küfür ehli-i için de ceza ile karşılaşmak vardır.*
 19. *Cennet ve cehennem fani olmadığı gibi bunlara girecekler de yer değiştirmeyeceklerdir.*

Bu üç beyit ölümle başlayan, ikinci diriliş ve hesaplaşmayla devam eden ahiret sürecini anlatmaktadır. Bu konuda herkes tarafından genel kabul gören İslam inancı, öldükten sonra dirilmenin olacağı ve hesaplaşmadan sonra amellerin karşılığını görmek üzere cennet ve cehenneme girileceği şeklindedir. Müminler cennette, kafirler ise cehennemde ebedi kalacaklardır. Cennet ve cehennemde ebedi kalmanın ölçüsü iman olmaktır. Günah işleyenlerin cehennemdeki cezaları ise ebedi değildir. 61. Beyitte belirtileceği gibi mümin olup da büyük günah işleyenler cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerdir. Yalnız yazar 19. Beyitte Ehl-i sünnet görüşünü belirtirken bir ihtilafa da işaret etmektedir. Cennet ve cehennem ebedi olup içindekiler de ebedi kalacakları inancı genel kabul görmüş bir inanç olmasına rağmen Cehmiye gibi bazı Müslüman kesimler amellerin sonlu olmasından hareketle cennet ve cehennemde sonlu olması gerektiğini söylemektedirler.⁶³ Buradaki ifade sonuç itibarıyla cennetlik ve cehennemliklerin durumuyla ilgilidir, yoksa müminlerden günahkâr olanlar cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerdir. Yani onlar için yer değiştirme söz konusudur.

51. *Kabirde herkes Allah'ın birliğinden sorguya çekilecektir.*
 52. *Kâfir ve fasıklar için kötü işlerinden dolayı kabir azabı vardır.*

Bu beyitler kabir sorgusu ve kabir azabının hak ve gerçek olduğunu dile getirmektedir. Ehl-i sünnet alimleri bu konuda daha çok hadisleri dayanak göstermişlerdir. Ancak, "Onlar (Firavın ailesi) sabah akşam ateşe arz edilirler"⁶⁴ ayetini de bu anlama gelecek şekilde yorumlamışlardır. Böyle yorumlamalarının sebebi de ayetin devamındaki, "Kıyamet saati geldiğinde de Firavın ailesini daha şiddetli azaba sokun (buyuracaktır)" ifadesidir. Demek ki önceki ifadedeki sabah akşam ateşe arz edilmeler daha kıyamet kopmadan olacaktır. Konuyla ilgili bir diğer ayet de günaha batmış olanlarla ilgili "Biz onları büyük azaba sokmadan önce daha yakın/küçük (ednâ) azabı tattıracağız"⁶⁵ ayetidir. Buradaki ednâ azap, kabir azabı olarak tefsir edilmiştir. Bir diğer ayet de, münafıklar hakkında "Biz onlara iki

63 Pezdevî, *age*, s. 239; Aliyyu'l-Kari, *age*, s.42.

64 Mü'min, 40/46.

65 Secde, 32/21.

kere azab edeceğiz, sonra da büyük azaba gönderilirler"⁶⁶ ayetidir. Buradaki iki azaptan birincisi kabir azabıdır. Mutezilîler kabir azabının olacağını kabul etmezler. Hem Kur'an'da buna delalet eden ayet olmadığını, delil diye gösterilen ayetlerin de te'villerle bu manada kullanıldıklarını ve hem de aklın bunu gerektirdiğini söylerler.⁶⁷

53. *Ey inananlar! İnsanların cennete girmesi Allah'ın bir lütfudur.*

54. *Yeniden dirildikten sonra hesaba çekilme haktır. Vebalden sakının.*

55. *Bazılarının kitapları sağından, bazılarınının ise solundan ve arkasından verilecektir.*

56. *Amellerin tartılması ve sırat üzerinden geçmek haktır, yalan değildir.*

Bu beyitler de ahiret ahvali hakkında Ehl-i sünnet inançlarını anlatmaktadır. Öldükten sonra hesaba çekilme, amellerin tartılması, amellerinin durumuna göre bazı insanların kitaplarını sağdan, bazılarının da soldan almaları ve sırat üzerinden geçmeleri haktır. İnsanların cennete girmesi ise amellerinin karşılığı olmayıp Allah'ın iyi amelde bulunanlara bir lütfudur. Öldükten sonra hesaba çekilme, kişinin dünyada yaptıklarının tartılması ve amellerinin durumuna göre bir karşılık bulması inancı İslam'ın temel inançlarından. Bunlar Kur'an ayetleriyle sabit inançlardır. "*Sonra kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz*"⁶⁸ "Kitabını sağ tarafından alanlar, sonra hafif bir hesaba çekilecekler ve ailelerinin yanına sevinçle varacaklardır. Kitabını arkadan alanlar eyvah diyecekler ve ateşe atılacaklardır"⁶⁹ "Kim zerre miktar iyilik yapsa onun karşılığını görür, kim de zerre miktar kötülük yapsa onun karşılığını görür"⁷⁰ Sırat üzerinden geçme ise hadislerle sabittir. Peygamberimize nispet edilen bir hadiste "Müminler sıratın şimşek gibi, rüzgâr gibi, koşu atları gibi, binekli insanlar gibi süratlice göz kırpıncaya kadar geçerler"⁷¹ buyrulur. Bunlardan sadece sonuncusunda ihtilaf vardır. Mutezilîler cennet ve cehennem amellerin karşılığı olarak görürler. Ehl-i sünnet ise cenneti Allah'ın bir lütfü, cehennemi ise adaletin gereği olarak insanın kötü amellerin karşılığı kabul ederler. Buna "*Ben dahil Hiç kimse amelleriyle cennete giremez, ancak Allah'ın rahmeti beni kuşatmıştır*"⁷² hadisini delil gösterirler. Mutezile ise "*Yaptıklarımızdan dolayı cennete girin*"⁷³ ayetini delil gösterir.⁷⁴ İnsan-

66 Tevbe, 9/101.

67 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss.117-118; Rihavî, *age*, ss. 118-119; Gölcük-Toprak, *age*, ss. 368-372; ayrıca geniş bilgi için bk. Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya 1989.

68 Mü'minun, 23/16.

69 İnşikâk, 84/7-12.

70 Zilzal, 99/7-8.

71 Buhari, *Tevhid*, 24; Müslim, *İman*, 302.

72 Buhari, *Rikak* 18; Merdâ 19; Müslim, *Münafikîn*, 71-73, 75, 76, 78.

73 Nahl 16/32.

ların cennete Allah'ın lütfuyla gireceğini ifade eden 53. beyti Rihavî 61. beyit olarak şerh etmektedir.⁷⁵ Bu konu bütünlüğü açısından daha uygundur.

57. *Dağlar gibi günahı olanlar için hayır ehlinin şefaati ümit edilir.*

58. *Dalalette olanlar kabul etmiyor ama, duaların da açık bir tesiri vardır.*

Kelamcılar arasında ahirette şefaati ve dirilerin yaptığı duaların ölümler için faydası olup olmadığı hususlarında da bir takım ihtilaflar vardır. Mutezililer şefaatin olmayacağını ve ölümler arkasından yapılan duaların kabul edilmeyeceğini iddia ederler. Çünkü herkes kendi yaptığı için karşılığını görecektir. Ehl-i sünnet ise, şefaatin de, ölümler için yapılan duaların da tesirli olacağı kanaatini taşır, ancak buna Allah'ın iznini şart koşarlar. Allah'ın izni olmadan hiç kimse şefaati edemez.⁷⁶ Ehl-i sünnetin bu husustaki delili, "Şefaati, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir"⁷⁷ hadisidir. Ancak yazar şefaati konusunda *umulur* kelimesini kullanmakla bu konudaki inancın sanki zayıf/zanni delillere dayandığına işaret etmektedir. Şarihler ise tam tersine bu konudaki delillerin mütevatir derecesine yakın meşhur hadisler olduğunu söylemektedirler.⁷⁸

60. *Cennet ve cehennem daha önce vardı, şimdi de varlar.*

Bu ifade Ehl-i sünnetin cennet ve cehennem hakkındaki inancını ortaya koymaktadır. Buna göre cennet ve cehennem önceden yaratılmış olup halen de mevcuttur. Mutezililerin görüşü ise cennet ve cehennem ahirette yaratılacağı yönündedir. Ehl-i sünnet bu konuda cennetin muttaki müminler, cehennem de kâfirler için hazırlandığını ifade eden ayetlerle⁷⁹, Hz. Adem'le eşine cennette iskân edin hitabını⁸⁰ delil gösterirler.⁸¹ Şarih Rihavî bu beyti 52. beyit olarak şerh etmiştir, ama konusu itibarıyla yerinin 60. beyit olması daha uygundur.

61. *Büyük günah sahibi müminler cehennemde ebedi kalmayacaklardır.*

Ehl-i Sünnete göre müminlerden büyük günah işleyenler tövbe etmeden ölseler bile cehennemde ebedi kalmayacaklar, cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkarak imanlarının ve diğer amellerinin karşılıklarını görmek üzere cennete gireceklerdir. Mutezile ise, tövbe etmeden ölen müminlerin cehennemde ebedi

74 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss.119-126; Rihavî, *age*, ss. 119-126.

75 Rihavî, *age*, ss. 132-134.

76 Gölcük, Toprak, *age*, ss. 388-389.

77 Ebu Davud, *Sünnet*, 21; Tirmizi, *Kıyamet*, 11.

78 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss.126-127; Rihavî, *age*, ss. 126-127.

79 Âli İmran 3/131, 133; Bakara, 2/24.

80 Bakara, 2/35.

81 Pezdevî, *age*, ss. 237-38; Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 134; Rihavî, *age*, ss. 112-113.

olarak kalacakları, ancak bunlar kâfir olmadıkları için azaplarının kâfirlere tatbik edilen azap gibi olmayıp, daha hafif bir azap olacağı görüşünü benimsemektedir.⁸²

20. *Müminler Allah'ı keyfiyet, idrak ve bir örnek olmaksızın görecektir.*

21. *Görünce de nimetleri unutacaklardır. Mutezileye yazıklar olsun.*

Ahirette Allah'ın müminler tarafından görülmesiyle ilgili olarak Ehl-i sünnet görüşünü dile getiren bu beyitler aynı zamanda bunu imkânsız gören ve bu yüzden kabul etmeyen Mutezile'yi de kınamaktadır. Bu görmenin keyfiyet ve idrak olmaksızın gerçekleşeceğini ifade eden sözler ise, Allah'ın ahirette nasıl görüleceği sorusuna cevap niteliğindedir. Bu konuda Ehl-i sünnet'in Kur'an'dan delilleri, "O gün bir takım parlak yüzler vardır ki Rablerine bakarlar"⁸³ ve "İyilik yapanlara güzel bir karşılık (husnâ) ve daha fazlası (ziyade) vardır"⁸⁴ ayetleridir. Birinci ayetin anlamı, bir takım parlak yüzlerin Rablerine bakacağı noktasında sarihtir. Mutezile ayetteki *ilâ Rabbihâ nâzirah/Rablerine bakarlar* ifadesini *ilâ niami rabbihâ muntaziratün/Rablerinin nimetlerini beklerler* olarak yorumlasa⁸⁵ da bu yorum isabetli değildir. Hz. Peygamberden rivayet edilen "Siz Rabbinizi dolunayda ayı zahmetsizce gördüğünüz gibi göreceksiniz"⁸⁶ hadis-i şerifi de Allah'ın ahirette görüleceğini açıkça beyan etmektedir ki bu hadis Sahabenin ileri gelenlerinden 21 kişi tarafından rivayet edilmiştir.⁸⁷ İkinci ayette ise bir kapalılık söz konusudur. Bu ayetteki *husnâ* ve *ziyade* kelimelerinin ne anlama geldiklerini bilmek, ancak bir açıklamayla mümkündür. Bunu en iyi açıklayacak olan da Peygamberimizdir. Peygamberimizin (s.a.s.) *husnâ* kelimesini cennet, *ziyade* kelimesini de rü'yet olarak tefsir ettiği rivayet edilmektedir.⁸⁸ Hz. Ebu Bekir, Ebu Musa el-Eş'arî, Huzeyfe, İbn Abbas, İkrime gibi tefsir sahasında ün yapmış sahabenin ileri gelenleri de aynı görüştedir.⁸⁹

2. Sahabe

34. *Şüphesiz ki Hz. Ebu Bekir'in diğer sahabilere nazaran bir üstünlüğü vardır.*

35. *Ömer el-Faruk da, Osman-ı Zinnureyn'den üstündür.*

82 Pezdevî, *age*, ss. 187-207; Aliyyu'l-Kari, *age*, s. 135; Rihavî, *age*, ss. 130-132.

83 Kiyame, 75/22-23.

84 Yunus, 10/26.

85 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İtticâhâtü'l-münharife*, Kahire 1986, s. 48.

86 Buhari, *Tevhid*, 24; Müslim, *Mesacid* 211, Ebu Davud, *Sünnet*, 19, Tirmizi, *Cennet* 16-17.

87 Rihavî, *age*, s. 41.

88 İbn Kesir, *Tefsir*, Kahire, ts., 4/414.

89 İbnü'l-Cevzî, *Zadı'l-mesir min ilmi't-tefsir*, Beyrut 1987, c. 4, s. 24; rü'yetullah konusunda daha geniş bilgi ve tartışmanın delilleri için bk. Pezdevî, *age*, ss. 110-124.

36. *Osman-ı Zinnureyn de, savaşta kerrar vasfını kazanan Ali'den üstündür.*
 37. *Hz. Ali'nin de diğer sahabilere karşı üstünlüğü vardır. Başka görüşlere aldırış etme.*
 38. *Hz. Aişe'nin de bazı özellikleri sebebiyle Fatıma'ya karşı üstünlükleri vardı.*

Bu beş beyit Ehl-i sünnetin sahabe ileri gelenleri arasında üstünlük sıralamasına dair inancını belirtir. Şiânın Hz. Ali, eşi Fatıma ve çocukları hakkındaki tercihlerine karşı Ehl-i sünnet de böyle bir sıralama belirlemiştir. Bu sıralamalar her iki tarafta da tamamen siyasi bir tercih ve bakış açısı esas alınarak yapılmaktadır. Ancak Müslüman ilim adamları bunların birbirlerine üstünlükleri ve üstünlük sıralamaları hakkında bir çok hadis rivayet ederek bu konudaki tercihleri dini delillere de dayandırmaktadırlar.⁹⁰

39. *Yezid'e ölümünden sonra aşırı mutaassıp olanlardan başkası lanet etmedi.*

Emevi halifesi Yezid, hem siyasal hem de dinî hayatta dejenerasyonu ilk defa açık olarak yaşayan şahıs olarak tarihe geçmiştir. Bu arada iktidar mücadelesinde Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'e karşı acımasız bir tavır sergileyerek onun ve çevresindekilerin katline sebep olmuştur. Bu yüzden Müslüman gruplar kendisine hoş bakmaz, hatta Şii kesimler ise Yezid'i lanetlerler. Ehl-i sünnet ise, lanetlemeyi aşırılık saydığı için tercih etmez. Üstelik büyük de olsa günah işleyeni kâfir saymadıklarından ötürü günahkâr bir kimseyi lanetlemeyi doğru bulmaz. Bazı Iraklı alimler ise, Hz. Peygamber'in Ehl-i beytine yaptığı zulmü helal sayarak yaptığı düşüncesinden dolayı onu kâfir sayar ve lanetlemeyi caiz görürler.⁹¹

62. *Ben tevhit konusuna caiz olan sihir gibi bir nazım giydirdim.*
 63. *Bu nazım bir müjde gibi kalbi teselli eder, tatlı su gibi ruhu diriltir.*
 64. *Ezberleyip manasını anlayarak bunu mütalaa edin ki bazı güzelliklere ulaşsınız.*
 65. *Dua ettiğinizde beni de hayırla anarak bana yardımcı olunuz.*
 66. *Umarım ki Allah beni fazlıyla affeder ve ahirette mutluluk verir.*
 67. *Şüphesiz ki her zaman, bana hayır dua edene ben de dua ederim.*

Ehl-i sünnet inanç konularını 61 beyitte bitiren yazar bu son 6 beyitte kasidesinin değerine temas etmekte ve dua ederek, dua isteyerek manzumesini bitirmektedir. İnanç konularını çok güzel bir şiirle ifade edebildiğini, bunu ezberleyenlerin anlamındaki güzelliklere ulaşabileceğini belirttikten sonra okuyanlardan dua istemekte, bu nazmın ahirette kendisinin mutluluğunu artıracığına

90 Bu rivayetler ve değerlendirmeler için bk. Pezdevî, *age*, ss. 277-284; Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 77-84; Rihavî, *age*, ss. 77-85.

91 Aliyyu'l-Kari, *age*, ss. 85-87; Rihavî, *age*, ss. 88-89.

dair umudunu dile getirmekte ve kendisine dua edenlere dua ettiğini söylemektedir.

Sonuç

Ali b. Osman el-Oşî'nin bu manzum metni, Ehl-i sünnet İslam inançlarının bir manifestosu niteliğindedir. Ancak Matüridi ekolüne mensup olan müellif, Eş'arîlerle Matüridiler arasında ihtilaflı olan konularda Matüridi görüşleri benimsediği açığa çıkmaktadır. İslam inançlarını beyitler halinde anlatan eser öğreticidir. Fakat bazı maddelerde zikredilen hususların bir dinin temel inançlarını anlatan bir eserde bulunmasını isabetli bulmuyoruz. Zira bunlar, ya inanç konusu olmaktan ziyade felsefi bir görüştür, ya da temel inanç esası olmaktan daha çok teferruata ilgili tartışmalı konulardır. Örneğin, 10. maddede cüz' lâ yetezezâ/atomun varlığı, 48. maddede ma'dum şey olup olmadığı, 59. maddede heyulânın varlık ve yokluğu gibi bazı felsefi görüşlere, 7. maddede Allah'ın şey ve zat olarak isimlendirilmesi, 8. maddede isim ve müsemmâ, 9. maddede Allah'ın cevher ve cisim olmadığı, 22. maddede salah/aslah, 34-38. maddelerde sahabe ileri gelenlerinin birbirlerine karşı üstünlükleri, 39. maddede Yezid'e lanet edilmemesi gerektiği gibi İslam inançları arasında yer alması pek de anlamlı olmayan konulara yer vermesi bizce isabetli değildir. Ayrıca bazı beyitlerde geçen bir takım ifadelerin, inançları listeleyen bir metinde bulunmasını, bu her ne kadar bir şiir metni olup vezin ve kafiye tutturabilmek için dolgu maddesi olarak kullanılsa da, hoş karşılamıyoruz. Buna örnek olarak, 10. beyitte geçen "Ey dayı oğlu" hitabını, 21. beyitte Allah'ın ahirette görüleceğinden bahsettikten sonra "Mutezileye yazıklar olsun" ibaresini, 49. beyitteki "Tekvin ile mükevven aynı değildir" hükmünden sonra "Bu meseleyi de göze sürme çekmek için al" ifadesini ve 59. beyitte "Dünyamız hâdistir ve heyula varlığın yokluğudur" dedikten sonra "Sevinç içinde dinle" sözlerini gösterebiliriz.

Özet

Akâit risaleleri Kelam tarihinin önemli kaynakları arasında yer alır. Bunlar Müslüman toplum için belirlenmiş dini inançların manifestosu niteliğindedir. Yani maddeler halinde inançları içerir. Bunlardan bir kısmı nesir şeklinde yazılmışken, bir kısmı da manzum olarak İslam akâit edebiyatında yerini almıştır. İşte bu risalelerden biri de Üşî'nin *Bed'ü'l-emâli* adlı manzum eseridir. Bu çalışma Üşî'yi ve eserini tanıtmayı amaçlamaktadır. Risalenin içeriğini sunarken fikirlerin tartışmasına girilmemiş, sadece bazı eleştiriler yöneltilmiştir.

Anahtar kelimeler: Üşî, Akâit Risalesi, Kırgızistan, Oş, Ehl-i Sünnet, Mutezile

Ek:1⁹²

569

" "

92 Bu metin Işık Yayınevi'nin 1979'da tıpkı basımını yaptığı, Hafız Selim b. Osman Efendiye ait 11254 tarihli nüshadan alınmıştır.

Ek:2

Hoca Sadettin Efendinin *Lamiyye-i Kelâmiyye* Adlı Manzum Tercümesi⁹³

- 1-Bu sözle eylerem bed'-i emâlî / İdüp tevâhüd için nazm-ı le'âlî
 2-İlâh-ı halkı Mevlâmız kâdimdir / Ânın her vasfının vardır kemâlî
 3-Diridir ol, Müdebbir her bir emri / Hem ol Hakdır, Muqaddır var celâlî
 4-Mürîd-i hayr u şerdür, liķ-râzî / Değildir ķ'ide yaramaz muhalî
 5-Sıfâtullah ne aynudur ne gayrı / Velî zatından olmaz infisâlî
 6-Sıfât-ı zat u efâl öyle bil ķim / Kadîm-i bi fenâdır yok zevâlî
 7-Veririz Hakķa ism-i şey ü zâtı / Cihât-ı siteden ammâ zâtı hâlî
 8-Müsemânun değıldir ism gayri / Basiret ehlinin budur maķâlî

93 Hoca Sadettin Efendinin manzum tercümesi Kemal Edip Kürkcüođlu'nun ("*Lamiyye-i Kelâmiyye*", *AÜİFD*, Ankara 1954, c. III, ss. 4-9) neşrinden iktibas edilmiştir. Beyitler halinde yazmak çok yer tutacağından, mısraları yan yana yazdık, fakat belirgin olsun diye mısra aralarını slaş işaretiyle ayırdık. Çeviride kullandığım Arapça metin 67 beyitten ibaretken, Hoca Sadettin Efendi'nin kullandığı metin 68 beyitten ibarettir. Onun 40. beyit olarak çevirdiği "Katil eceli yarıda kesmiş olmaz. Hakikat ehlinin görüşü budur" anlamındaki kısmı benim kullandığım metinde bulunmamaktadır. Her iki metinde bazı beyitlerin yerleri ve sıra numaraları farklılık arz etmektedir. Bu yüzden onun manzum tercümesinin başında bulunan numaralar ile benim çevirim başında bulunan numaralar birbirini tutmamaktadır.

- 9-Değildir cevher u cism u araz Hak / Değildir ba'z u küll yok iştimalî
10-Tecezzisiz bulunur cevher-i ferd / Budur hak, lağvdür hasmın cidâlî
11-Dime Kur'an'a mahluquetme nisbet / Kalan akvâle ol, âli makâlî
12-Ve Rabbü'l-Arş fevka'l-Arş diriz / Velâkin yok mekâna ittisâlî
13-Nazîr u şibh u niddî yok Hudâ'nın / Sakın teşbihten, ol bî misâlî
14-Zaman ile zemin Hallâkının yok / Bilin mâzî vü istikbâl ü hâlî
15-Hudânın yok nisa vü vâlideyni / Hem evladın inâsı vü ricâlî
16-Hudânın hâceti yokdur nasîre / İ'ânet istemez yok ittikâlî
17-İmâte eyler ahyâyâ cemî'an / Yine ihyâ edîp eyler suâlî
18-Cihânda müslimün nimette, küffâr / Dereklerde eder derk-i nekâlî
19-Fenâ bulmaz ebed Cennet Cehennem / Hem olmaz ehlinin hiç intikâlî
20-Görürler müminün Allah'ı bî keyf / Velî idrâk olunmaz yok misalî
21-Görenler Cenneti eyler ferâmuş / Görün hüsrân-ı ehl-i i'tizâlî
22-Değildir Vâcib'e islâh vâcib / Nice isterse halk eyler fi'âlî
23-Bize farz oldu tasdik-i melaiik / Rusûlde dahi yok kızb ihtimalî
24-Nebiyî-i Hâşimî Hatmu'r-rusuldür / Dahi misbahdır nûr-i cemâlî
25-İmâm-ı enbiyâ ser-tâc-ı âlem / Cihânda ol giderdi ihtilâlî
26-İlâ yevmi'l-kıyâme şer'i bâkî / Anın dininden olmaz dehr hâlî
27-Muhakkak siddîkür İsrâ vü Mi'râc / Var anda nass-ı ahbâr-ı avâlî
28-Cemî'i enbiyâ ma'sumlarıdır / Ma'asî amdî yok hem in'izâlî
29-Müennes ya muhannes ya memâlik / Nübüvvet mülküne olmadı vâlî
30-Değil Lokman u Zülkarneyn ma'ruf / Nübüvvetle, sakın etme cidâlî
31-İner İsa semadan şer'imizle / Şakî Deccâle kıpmaz ol mecâlî
32-Kerâmet-i evliyâ mevhibettir / Hudâ anlara verir bu nevâlî
33-Velî hergiz nebiden efdal olmaz / Resule racih olmaz intihâlî
34-Ebu Bekr efdal-i ashâbdır bil / Gönülde kalmasın şek ihtimâlî
35-Ömer Faruk-ı Hakdır kadri oldu / Anın Osmân-ı zinnureyn'e âli
36-Yine Osman mufaddaldır Ali'den / Ki eyler münhezim saff-ı kıtâlî
37-Kalan ashâbdan efdâl Ali'dir / Bu tertib üzre söyle lâ tubâlî
38-Peyam-ber duhteri Zehrâ'dan efzun / Denir Siddîka'nın bazı husâlî
39-Yezid'e ba'de mevtin la'net etmez / Meğer ol kım ola iğrâda gâlî
40-Ecel kat' eylemez kâtil bilâ şek / Hakîkat ehlinin budur makâlî
41-Kabul-i hakdır iman-ı muqallid / Delail var buna nâfiz nisâlî
42-Değildir cehl ile ma'zur âkil / Eğer çözmezse gaffletten ıkâlî
43-Değil imân-ı be's elbette makbul / Çü yok imanda emare imtisâlî
44-Değil a'mâl-i hayr imanda dahil / Eğerci farz ise anın visâlî
45-Denülmez kâfir ü mürted ana kım / Zinâsı var ya katil ü ihtizâlî
46-O kım âtîde eyler küfre niyet / O dem dininden eyler insilâlî

- 47-O *ķim cehl ile tav'an syleye kıfr / Olur din reddi annin iķtifali*
48-Olunmaz *mest-i bi temyiz ikfar / Sayılır laķve annin irticali*
49-Deķildir *ķey' mer'i emr-i ma'dm / Grr mi bedr ķimse nev hilali*
50-Mkevven *gayr-ı teķvndir, deķil aym / Bununla aymne et iķtihadli*
51-Muķarrerdir *huds-i masiv Allah / Heyl yokķdur etme geķ hayli*
52-Helal ile *harama biz deriz rzk / Kbul etmezse ger bu kl  kali*
53-Makbrde *bi emrillhi melekler / Ederler dini medfundan suali*
54-Kam *kıffara, ba'zı ehl-i fıska / Azb-ı ķabr olur yavuz fi'ali*
55-Hisbu'n-ns *ba'de'l-ba'ss hakķdur / Sakın ķesb etme esbb-ı vebali*
56-Ktb *vermekde bed' olur ķiminin / Yemini, ķiminin zahir u Őimali*
57-Ameller *vezni hakķdur, hem Sırtı / Geķer mminler olmaz ibtihadli*
58-Bu gn *mevcuddur Cennt u Nrn / Geķpdr andan ahvl-i havali*
59-Duhl-i *ns Cennta ķeremdir / O Rahmn'dan ey ehl-i ma'ali*
60-Muķim *olmaz azb iķinde mmin / Gnehle grse dr-ı iŐti'ali*
61-Őefatle *ile iznillah olur mahv / Keķbir klsa pr deŐt  cibali*
62-Du'nn *var te'sir-i belgi / Anı nefy eyler ol ķim var dalali*
63-Geyrdm *nazm ile tevhde bir don / Gren grr anı sihr-i helali*
64-Verir *selvet beŐret gibi ķalbe / Eder ihy-yı rh b-ı zlali*
65-Pes *nı i'tikad ile edin hıfz / Bulasız t ki esnf-ı menali*
66-Bu *abdi zikr-i hayr ile edin yd / Duda eyledikde ibtihadli*
67-Ola *ķim afv ede Mevl gnhn / Ola mahitm sa'd ile melali*
68-Benim *her dem du'-yı hayrım alır / O ķim bana ola bir gn du'ali*